

مستندات قرآنی روایی الگوی مدیریت جهادی

با تأکید بر بیانات مقام معظم رهبری

مهناز تنها^۱

چکیده

مدیریت جهادی در منظومه فکری رهبر معظم انقلاب، در حکم الگوی مطلوب مدیریتی برای نظام اسلامی است؛ الگویی که قابلیت‌های لازم برای تحقق اهداف و آرمان‌های انقلاب اسلامی را دارا بوده و واجد آن توانایی‌ها است که از یک نظام مدیریتی کارآمد اسلامی انتظار می‌رود. مدیر جهادی در یک زمان معین و مکان مشخص با بکارگیری موثر منابع مفیدترین منافع را نصیب جامعه هدف نماید. یک مدیر جهادی به منظور اجرای هرچه بهتر وظایف نیازمند یکسری ویژگی‌ها می‌باشد. که در این تحقیق که به شیوه کتابخانه‌ای نگاشته شده است به هدف بیان ویژگی‌های مدیر جهادی برای رسیدن به پیشرفت در زمان کوتاه‌تر به این مهم پرداخته شد که در زمینه ویژگی‌های فردی یک مدیر باید مؤمن، میانه رو، شرح صدر، انتقاد پذیر باشد و در عرصه اجتماعی نیز دارای عدالت، ایجاد روحیه امید و اعتماد به نفس، استفاده از علم، انقلابی ماندن و حافظ آرمان‌های انقلاب باشد. اعتماد و اتکا به جوانان در مراحل مختلف مدیریت با داشتن چنین اوصافی کارایی یک مدیر جهادی را دوچندان خواهد کرد که مقام معظم رهبری نسبت به استفاده از ظرفیت جوانان تأکید داشته‌اند.

واژگان کلیدی: مدیریت جهادی، مستندات مدیریت جهادی، مقام معظم رهبری

^۱ طلبه سطح ۲، مدرسه علمیه کریمه اهل بیت(ع)

مقدمه

وجود رهبری و مدیریت یک امر بدیهی است؛ چون هیچ جامعه ای بدون رهبر و مدیر بقا و دوام نخواهد یافت لذا هر جمعیتی وقتی بخواهد تشکیل شود باید در بین خود رئیس و رهبری را انتخاب نماید نظام اسلامی برای مدیر و مدیریت تعاریف خاصی را ارائه می‌دهد و طبیعتاً وظایف و مسوولیت های یک مدیر را بر مبنای همان تعاریف مشخص می‌کند در متون دینی تاکید شده بر این نکته که رهبر و مدیر باید افراد شایسته و دارای امتیازات خاص باشند. وجه تمایز مدیریتی که بر مکتب وحی و مذهب استوار است با مکتبهای مدیریتی که از طریق انسانها طرح و ارائه می‌شود؛ شاید این نکته اساسی باشد که مدیران نه تنها خود را موظف به اصول و روشهای اخلاقی حاکم بر جامعه می‌دانند بلکه با اعتقاد به یک مکتب فکری، خود را ملزم به راهبری و اداره‌ی یک سازمان بر اساس دستورات مذهبی می‌بینند در مدیریت اسلامی این قوانین موضوعه نیست که همه راهکارهای مدیریت را نشان می‌دهد بلکه وجدان، احساس خدمت و تقوا است که مدیر را به سوی روش مدیریت رهنمون می‌سازد یکی از موارد بسیار مهم در مدیریت هر جامعه که بایستی به آن توجه داشت روش مدیریت جامعه است که مدیریت جهادی نیز براساس الگوی مدیریتی اسلامی و قرآنی حرکت می‌کند. مدیریت جهادی مقوله ای است همزاد انقلاب اسلامی که آثار مبارک آن در فرازهایی از دوران دفاع مقدس و خصوصاً نهاد جهاد سازندگی ظهور و بروز پیدا کرده است؛ فرآیندی که از ویژگیهای برجسته‌ی آن ادای تکلیف و هم راستایی با اراده‌ی الهی در جهت تشکیل حفظ و تحکیم پایه های حکومتی برآمده از اسلام ناب محمدی بوده است.

مدیریت جهادی به مدیریتی اطلاق می‌شود که از یکسو با علم و دانش روز بشری سر و کار دارد و از سوی دیگر با مفهوم جهاد در بار معنایی انقلابی و ارزشی، آن ارتباطی تنگاتنگ دارد. این نوع مدیریت می‌تواند به عنوان منطقی ترین و کارآمدترین الگوی مدیریتی برای تحقق آرمانها و اهداف انقلاب و نظام اسلامی مورد توجه و تاکید قرار گیرد در این نوع مدیریت تاکید بر عقلانیت مکتبی به معنای بهره مندی از جدیدترین و به روزترین روشهای مدیریت اما با جهت گیری ارزشی و انقلابی از دیگر مولفه های الگوی مدیریت جهادی است. از همین روست که رهبر معظم انقلاب مدیریت جهادی را به عنوان الگوی مطلوب مدیریت که در آن هم استفاده از شاخصها و تجربه ها بین المللی و هم رعایت ارزشها و آرمان های اخلاقی و دینی اسلامی مطرح است به عنوان کلید و راهگشای مشکلات جامعه مطرح می‌کنند تا در سایه آن هم شاهد توسعه و پیشرفت کشور باشیم و هم اینکه به آرمانهای انقلاب اسلامی در سایه این نوع مدیریت جامه عمل پوشانده شود در این نوع مدیریت در استفاده از منابع و امکانات مادی هیچگونه تبعیضی وجود ندارد و همه انسانها به صورت برابر حق استفاده از امکانات دارند از همین رو این نوع الگوی مدیریت می‌تواند خود به عنوان راهکار برای حل مسئله ویژه کاری در نظر گرفته شود و اقتصاد کشور از حیث وجود این معضل مصون سازد.

با توجه به اهمیت موضوع تا کنون تحقیقاتی نوشته شده از جمله: ۱- پایان نامه با عنوان «ویژگیهای فرهنگ جهادی در زمینه اقتصاد از منظر قرآن» نوشته میری، حسین (۱۳۹۴) این پژوهش با موضوع ویژگیهای فرهنگ جهادی در زمینه اقتصاد از دیدگاه قرآن و روایات، بر آن است که با بررسی آیات قرآن کریم و روایات ائمه اطهار (ع) به بحث پیرامون موضوع بپردازد ۲- مقاله «بررسی و تدوین و طراحی الگوی مدیریت جهادی در نظام مدیریت کشور» نوشته چتری، حمیدرضا، محقق در این پژوهش بیان نموده است که امروزه بسیاری از نظریه پردازان و اندیشمندان توسعه مدیریت را مهم ترین رکن تحول و پیشرفت اقتصادی و اجتماعی جوامع می دانند و بر این اساس، برای رشد و گسترش آن سرمایه گذاریهای قابل توجهی را ارائه نموده اند. ۳. مولفه های مدیریت جهادی در بیانات مقام معظم رهبری «در این تحقیق ویژگی های مدیریت جهادی از این جهت که یک مناصب است مورد بررسی قرار گرفته است ولی در تحقیق حاضر نسبت به شاخصه های یک مدیر جهادی مطالبی را گرد می آورد و به عنوان مدیریت که یک منصب هست بحث ندارد.

آنچه در این تحقیق مورد بررسی قرار خواهد گرفت الگوی مدیریت جهادی با توجه به نظرات مقام معظم رهبری که برای این مهم از آموزه های وحیانی به طور تفصیلی استفاده می شود.

۱- مفهوم شناسی

قبل از پرداختن به اصل بحث بیان مفاهیم کلیدی پژوهش و تعریف آنها ضروری است.

۱-۱- مدیریت

معنای لغوی:

در لغت، ریشه عربی واژه مدیریت، دَوَّرَ و دوران به معنای گرداننده، دور دهنده و آنگاه مای -گرداند، می باشد. در فرهنگ معین، مدیر را این چنین معنی کرده است: «مدیری، راه بردن کاری، دستگاهی و نظم و نسق دادن و سرپرستی کردن.»

«این واژه از ریشه دَوَّرَ به معنای چرخیدن می باشد. مدیریت به معنای ریاسات یا اداره یا مؤسسه می باشد، اداره کننده یک چیز مثل: رئیس شرکت، رئیس دفتر.»

معنای اصطلاحی:

«مدیریت فرآیند برنامه ریزی، سازماندهی، رهبری و کنترل تلاشهای اعضای سازمان و مورد استفاده قرار دادن

۱. دهخدا، علی اکبر. لغت نامه. ص ۱۱۵۱۱.

۲. معین، محمد. فرهنگ فارسی، ج ۳، ص ۳۹۷

۳. افراهم البستانی، فؤاد. فرهنگ جدید عربی - فارسی.

سایر منابع سازمانی برای رسیدن به هدف‌های مشخص یا اعلام شده سازمان می‌باشد.»
«مدیریت فرایند به کارگیری مؤثر و کارآمد منابع مادی و انسانی در برنامه ریزی، سازمان دهی، بسیج منابع و امکانات هدایت و کنترل است که برای دستیابی به اهداف سازمانی و براساس نظام ارزشی مورد قبول صورت می‌گیرد.»^۲

۱-۲- جهاد

اصل کلمه جهاد از «جهد» (به فتح جیم و ضم آنو است، و به معنای تلاش توأم با رنج و زحمت می‌باشد. جهاد مصدر باب مفاعله و به معنای بسیار تلاش کردن می‌باشد، و نیز اسم است به معنای جنگ و جنگ را از آن جهت جهاد گویند که تلاش توأم با رنج است.»^۳

۳-۱- معنا و مفهوم مدیریت جهادی

با توجه به تعاریفی که به صورت خا از دو واژه «مدیریت» و «جهاد» ارائه شد می‌توان گفت مدیریت جهادی یعنی: «علم و هنر رهبری و کنترل فعالیتهای دسته جمعی، مبتنی بر مبارزه نه صرفاً در عرصه‌نظامی بلکه در تمامی عرصه‌های علمی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و... جهت نیل به اهداف راهبردی و کلان یک سیستم و رفع موانعی که در رسیدن به آن وجود دارد.»^۴

اساس مدیریت در نظام جهادی بر پایه‌ی رهبری و هدایت انسانها به سوی وظایف خودشان و به سوی سازندگی پایه گذاری شده است. مدیران در جهاد وظیفه‌ی هدایت، رهبری و نقش سوق دادن انگیزه ها را برای کار و تلاش داشته و اهم تلاش خود را بر این گذاشته‌اند که با امر رهبری و اطاعت از رهبری، در تمام صحنه‌های حساس انقلاب حضور به هم رسانند و به عنوان بازوی انقلاب ایفای نقش کنند.^۵

مقام معظم رهبری در مورد معنای مدیریت جهادی می‌فرماید: «مدیریت جهادی عبارت است از کار و تلاش با نیت الهی و مبتنی بر علم و درایت.»^۶ مدیریت جهادی در منظومه فکری رهبر معظم انقلاب اسلامی در حکم الگوی مطلوب مدیریتی برای نظام اسلامی است؛ الگویی که قابلیت‌های لازم برای تحقق اهداف و آرمان‌های انقلاب اسلامی را دارا بوده و واجد آن توانایی‌ها و ارزشهایی است که از یک نظام مدیریتی کارآمد اسلامی انتظار داریم .

این الگوی مدیریتی در تعامل و هماهنگی کامل با الگوها و اسناد بالا دستی نظام جمهوری اسلامی نظیر سند

۱ . اسماعیلی جوشقانی، محمد. مبانی مدیریت اسلامی و الگوهای آن. ص ۳۱.

۲ نگرشی جامع بر اصول و مفاهیم مدیریت

۳ . قرشی، قاموس، ص ۱۳۴

۴ . کوشکی، امین. مدیریت جهادی چیست (با تأکید بر منظومه فکری رهبر انقلاب

۵ . موحد، خسرو. تبیین ویژگی های مدیریت جهادی. مجموعه مقالات اولین همایش ملی فرهنگ و مدیریت جهادی. آبی جا. ۱۳۸۱.

۶ . سخنان رهبری در دیدار اعضای شورای شهر، شهردار و مسئولان شهرداری. ۱۳۹۱/۱۱/۱۳

چشم انداز توسعه و الگوی اسلامی و ایرانی پیشرفت شده و در همین راستا نیز قابل بررسی و تبیین است. الگوی مدیریتی جهادی در این دیدگاه، همان کارگزار اجرایی کارآمدی است که تحقق آرمانها و اهداف بلندمدت نظام اسلامی در گرو حاکمیت این الگو بار ساختار اداری و اجرای این نظام اسلامی و التزام عملی همه مسئولان نظام به آن و اهتمام جدی در جهت تحقق آن است!

۲- شاخصه‌های فردی مدیریت جهادی

مدیر جهادی در زندگی فردی معیارهایی دارد از جمله:

۲-۱- نهادینه سازی ایمان و پرهیز از گناه

این شاخصه در رابطه با ویژگی های مدیر در مقام مدیریت جامعه است. در حیات اجتماعی انسان معتدل خود را عضوی از پیکر اجتماع می‌داند و به دیگران با دیدی عطوفانه و برادرانه نگاه می‌کند و دیگر انسانها را خواهران و برادران خود می‌داند. آیات فراوانی در این زمینه هست، از جمله:

«إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» انسانهای سالم قرآنی کسانی هستند که «يُؤْتِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ»^۱ و این بسیار طبیعی است که برادران در یک خانواده یا در مقیاس بزرگتر جامعه سالم قرآنی خود را سهم درد و رنج و مسئول برآورده سازی نیازهای جامعه بدانند و حتی فراتر از آن عمل کنند یعنی تا ایثار و مواسات عدم تخریب دیگران آن گاه یک جامعه سالم خواهد بود که انسانها از یکدیگر احساس امنیت و آسودگی کنند و به یکدیگر اعتماد متقابل داشته باشند از این رو یک انسان سالم قرآنی برای حفظ اعتماد و اعتبار افراد جامعه خود در پی تخریب شخصیت و آبروی دیگران نیست؛ چرا که با این کار دیگر نظام جامعه از بین می‌رود و هیچ کس نمیتواند به دیگران نگاه مثبت و مطمئن داشته باشد.

از این رو قرآن با چند دستور، کوتاه افراد جامعه قرآنی را از این کار نهی نموده است؛ «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِّنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِّنْ نِّسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْأَسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَّمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ»^۲ ای کسانی که ایمان آورده اید نباید گروهی از مردان شما گروه دیگر را مسخره کنند شاید آنها از اینها بهتر باشند و نه زنانی زنان دیگر را شاید آنان بهتر از اینان باشند و یکدیگر را مورد طعن و عیب جویی قرار ندهید و با القاب زشت و ناپسند یکدیگر را یاد نکنید. بسیار بد است که بر کسی پس از ایمان نام کفر آمیز بگذارید و آنها که توبه نکنند، ظالم و ستمگرند»

۱. کوشکی، امین. پیشین.

۲. حجرات: ۱۰.

۳. حشر: ۹.

۴. حجرات: ۱۱.

راه بر می‌شمرند. در نگاه مقام معظم رهبری یکی از چالش‌های مهم حرکت‌های اجتماعی حفظ جهت‌گیری‌ها و آرمانهای آن حرکت است. برای همین باید به حفظ این جهت‌گیری در انقلاب اسلامی توجه کرد. ایشان مصادیق انقلابی بودن را مراقبت و پرهیز از غفلت و تنبلی و اشرافی‌گری و تکبر نسبت به آحاد مردم می‌دانند و می‌فرمایند: «ما باید مراقب کار خودمان هم باشیم؛ همه‌ی ما! از کوچک تا بزرگ، از جوان تا پیر، از مردم معمولی تا مسئولین؛ و بخصوص مسئولین مراقب باشند از سهل‌انگاری، از غفلت، از تنبلی، از اشرافی‌گری، از تکبر نسبت به آحاد مردم و تکیه‌ی به جایگاه چند روزه‌ی ریاستی، اجتناب بکنند؛ اگر این [طور] شد، خدای متعال توفیقات خود را همچنان که تا امروز به شما ملت ایران مرحمت فرموده است، بعد از این [هم] عطا خواهد کرد. و آن روزی که ملت ایران بتواند در جایگاهی قرار بگیرد که دشمنان جرأت نکنند تهاجم نظامی و اقتصادی و امنیتی و سیاسی به او را حتی به مخیله‌ی خود خطور دهند»^۱

ایشان بی‌صبری بر حفظ آرمانها و اهداف انقلاب را یکی از آسیب‌ها بر می‌شمرند که باید در حفظ آرمانها و اهداف انقلاب پایداری و پافشاری کرد: «ما هر جا یک مدیریت انقلابی فعال پُر تحرک داشتیم، کار پیش رفته است... باید مدیرانمان ان شاء الله پُر انگیزه‌تر باشند، کارآمدتر باشند، تلاش بیشتری را انجام بدهند، و به حول و قوه‌ی الهی همین‌جور هم خواهد شد. من به‌طور قاطع عرض می‌کنم که اگر مدیریت در بخشهای مختلف کشور، متدین باشد، انقلابی باشد و کارآمد باشد، همه‌ی مشکلات کشور حل خواهد شد؛ ما مشکل غیرقابل حلی در کشور نداریم.»^۲

مقام معظم رهبری می‌فرماید: «من به‌طور قاطع عرض می‌کنم که اگر مدیریت در بخشهای مختلف کشور، متدین باشد، انقلابی باشد و کارآمد باشد، همه‌ی مشکلات کشور حل خواهد شد؛ ما مشکل غیرقابل حلی در کشور نداریم. یک نکته این بود که عرض شد»^۳

انقلابی بودن و انقلابی ماندن در مسیر مدیریت و انجام امور مدیریتی برای مدیر جهادی بسیار با اهمیت است زیرا اگر مدیر جهادی از نظر انقلابی دچار تزلزل باشد انگیزه کافی برای اجرا و انجام کارهای جهادی خود نخواهد داشت.

۸-۳- ولایت‌پذیری و فرمانبری

ولایت‌مداری رزمندگان مؤمن یکی دیگر از عوامل برترساز در عرصه هویت انقلابی و پایداری نظام اسلامی می‌باشد. مؤمنان با پذیرش ولایت الله، خدا را محور اعمال و رفتار خود قرار می‌دهند. در آموزه‌های قرآن کریم، تبعیت از پیامبر (ص) لازمه دوستی خداوند شمرده شده است؛ و اطاعت از ولی که رهبری جامعه

۱. بیانات در مراسم دانش آموزی دانشجویان دانشگاه امام حسین (ع) ۹/۴/۹۷ Khamenei.ir

۲. بیانات در اجتماع زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی ۱/۱/۱۳۹۶

۳. ۱/۱/۱۳۹۶ بیانات در اجتماع زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی Khamenei.ir

۴. آل عمران: ۳۱

اسلامی را به عهده دارد، همان اطاعت از اهل بیت رسول خدا (ص) می‌باشد.^۱ و در آیه ی پیروزی در میدان‌های مختلف را از آن کسانی می‌داند که ولایت خدا و رسول او، و مؤمنان هم‌جهت با آنان را پذیرفته باشند: «وَمَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ»^۲ و هر کس خدا و پیامبر او و کسانی را که ایمان آورده‌اند ولی خود بداند [پیروز است چرا که] حزب خدا همان پیروزمندانند.

بنابراین، ولایت‌پذیری آثاری چون: افزایش روحیه و احساس دلیری، اعتماد و توکل به خداوند، شهادت‌طلبی از یک سو، و از سوی دیگر هماهنگی نیروها، افزایش توان رزمی و اجرای دقیق طرح‌ها را به دنبال دارد؛ که هر کدام به تنهایی می‌تواند ضامن غلبه بر دشمنان باشد. بنابراین قرآن کریم یکی از عوامل برترساز و مؤثر در پیروزی به هنگام جنگ را اطاعت از خدا و رسول و یا هرکسی که رهبری جهاد را به عهده دارد، معرفی کرده است

مقام معظم رهبری در این زمینه می‌فرماید: «... جامعه، با ولایت الهی حرکت کند. هیچ ولایتی، ولایت پول، ولایت قوم و قبیله، ولایت زور، ولایت سنت‌ها و آداب و عادات غلط نتواند مانع از ولایت الله شود و در مقابل ولایت الله عرض اندام کند...»^۳ پس بنا به فرمایش مقام معظم فرماندهی کل قوا یک نیروی نظامی در وهله اول بایستی ولایت و اراده الهی را بر قلمرو وجود و نفس خود حکم‌فرما کند.

۱. نساء: ۵۹

۲. مائده: ۵۶

۳. سخنرانی رهبری مورخه ۱۳۷۲/۳/۱۹ در دیدار با مسئولان کشوری و لشکری بمناسبت عید غدیر خم Khamenei.ir

نتیجه گیری

مدیدیت به معنای مسئولیت پذیری یک الزام و تعهد درونی از سوی فرد برای انجام مطلوب همه‌ی فعالیت‌هایی است که بر عهده‌ی او گذاشته شده است؛ فردی که مسئولیت کاری را بر عهده می‌گیرد، توافق می‌نماید که یک سری فعالیت‌ها را به انجام رساند یا بر انجام این کارها از سوی دیگران نظارت داشته باشد. مدیر جهادی که سعی بر آن داشته است که با بهره‌گیری از ابزارها، مواهب و دستاوردهای مفید با استفاده از چارچوب آموزه‌های قرآن و معصومین در جامعه مؤثر واقع شود و مؤلفه‌هایی چون اخلاق، علم، عدالت که نشانگر ماهیت آن فرد است در جامعه اوصاف نیکو را پیاده سازی کند. با کمک قرآن کریم ملاک‌های رهبر اجتماعی که به ارتباطات یک انسان سالم با مردم و محیط اطراف اشاره دارد. یکی از نگرش‌های کلان اسلام که در صورت توجه به آن بسیاری از مشکلات جامعه از قبیل امنیت، فقر، مباحث فرهنگی کم خواهد شد. اصلاح جامعه توسط افراد سالم از نظر دینی و فرهنگی می‌باشد. که یکی از مؤثرترین روش‌های رسیدن به این مهم برنامه ریزی دقیق در این راستا برای توجه به این افراد در امور اجتماعی است. این معیارها که آموزه‌های ناب قرآن و اهل بیت(ع) برای یک انسان سالم ارائه داده است که در این تحقیق به آنها پرداخته شد. به کار بردن یک مدیر جهادی در پیاده سازی اهداف منجر به پیشرفت گردیده امروز رسیدن به تفکری در مدیریت که هم با ارزشها، فرهنگ و نظام اسامی سازگاری داشته باشد و هم در تحقق اهداف خاص این نظام کارآمد باشد، یک ضرورت اساسی است زیرا به نظر می‌رسد ریشه اساسی بسیاری از مشکلات انسان و جوامع بشری، ناشی از بحران‌های اجتماعی است؛ که با وجود مدیر جهادی دستورات الهی در جامعه بهتر اجرا می‌شود و راه جلوگیری از خطرات و عواقب دوری از دستورات اسلامی در اجتماع کمتر می‌شود.

فهرست منابع

* قرآن کریم، ترجمه مکارم شیرازی

* نهج البلاغه، ترجمه دشتی، قم، مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمؤمنین.

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم لسان العرب بیروت دار صا: ۱۴۱۴ ق
۲. اسماعیلی جوشقانی، محمد. مبانی مدیریت اسلامی و الگوهای آن، چ اول، ناصح، ۱۳۹۱ ش
۳. بهادری، بهروز، نگرشی جامع بر اصول و مفاهیم مدیریت، تهران، چ اول، شهر آشوب، ۱۳۹۰
۴. جمعی از نویسندگان از فرات تا فرات قم بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود عجسوم: ۱۳۸۸
۵. جواد آملی، عبدالله تسنیم به کوشش عبدالکریم عابدینیقم اسراء ۱۳۸۸ ش
۶. خامنه ای، امام سید علی، بیانات و سخنرانیها به مناسبتهای مختلف
۷. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، تهران، مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۷ ش
۸. شعیری، محمد بن محمد جامع الأخبار للشعیری، نجف اشرف المطبعة الحیدریه، بی تا
۹. شهید ثانی زین الدین بن علی منیة المرید فی أدب المفید و المستفید محقق رضا مختاری، قم: مکتب اعلام الاسلامی سوم ۱۴۱۵ ق
۱۰. طباطبایی، محمدحسین، تفسیر المیزان، قم: بنیاد علمی و فرهنگی علامه طباطبایی، چاپ پنجم، ۱۳۷۸
۱۱. قرشی، علی اکبر قاموس قرآن دارالکتب الاسلامیه تهران، چاپ نهم، ۱۳۸۱ ش
۱۲. کنزالآمال، متقی هندی، مؤسسه الرساله ۱۴۰۹
۱۳. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی ترجمه ی سید جواد مصطفوی، تهران: ۱۳۷۷
۱۴. مجلسی محمد باقر بن محمد تقی بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار بیروت: دار احیاء التراث العربی اول: ۱۴۰۴ ق
۱۵. معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، تهران، معین، ۱۳۸۱
۱۶. مکارم شیرازی، ناصر تفسیر نمونه، طهران: دارالکتب الاسلامیه ۱۳۶۷ ه ش
۱۷. موحد، خسرو. تبیین ویژگی های مدیریت جهادی. مجموعه مقالات اولین همایش ملی فرهنگ و مدیریت جهادی. [بی جا]. ۱۳۸۱.
۱۸. نراقی، احمد، معراج السعاده، چ ۶، قم، هجرت، قم، ۱۳۷۸ ش
۱۹. واسطی، علی بن محمد، عیون الحکم و المواعظ، قم، دارالحديث، ۱۳۷۶

❖ سایت ها

۲۰. دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای www.khamenei.ir

۲۱. پایگاه اطلاع رسانی مقام معظم رهبری؛ www.khamaneii.ir